

Az igazságos Alkotmánybíróság

ABSTRACT

It seems trite to say that justice is at the heart of law. However, it is only occasionally mentioned in the substantive law, and the Fundamental Law of Hungary does not define the concept, nor does our former Constitution. The case law of the Constitutional Court, however, has identified principles—legal certainty, *res iudicate*, fairness, due process—through which we can get closer to justice. But can we achieve it?

Keywords: justice ■ Hungarian Constitutional Court ■ verity

„A társadalmi kényszer helyes elosztását nevezzük rendnek (...) a társadalmi szabadság helyes elosztását igazságosságnak. A rend és az igazságosság eszméi (...) a helyes jog abszolút értékmérői (...) az objektív kényszer növekedése addig értékes, amíg a rend növekedésével jár, és nem megy az igazságosság rovására; az objektív szabadság növekedése addig értékes, amíg az igazságosság növekedésével jár, és nem megy a rend rovására.”^[1]

I. MI AZ IGAZSÁG?

Annak ellenére, hogy az igazság az általános köznyelvi vélekedés szerint a jog origója kellene, hogy legyen, a tételes jogi megjelenése meglehetősen ritka, és ahol fellelhető, ott is eléggé absztrakt. Több évezredes pályafutása során az igazságosság elvét végig kételkedés kísérte, a jog és az igazság, egy civakodó párként, hol kéz a kézben jár, hol pedig nagy

[1] Bibó, 2011, 32.

ívben kerülük egymást. Robert Yugovich megfogalmazásában: „Paragrafusai a törvénynek vannak, nem az igazságnak, és (...) a kettő nem ugyanaz. Az erkölcs a vesztes korlátja és a legyőzött védekezése. Az igazság pedig absztrakt fogalom, és mindig annak az oldalán áll, akinél a hatalom van.”

A korábbi Alkotmánynak a tisztességes eljárásra vonatkozó szakasza deklarálta azt a jogot, hogy a jogalanyok bírósághoz fordulhassanak jogaikkal és kötelességeikkel kapcsolatos vitáik elbírálása érdekében, melyet az Alkotmánybíróság gyakorlata a bírósághoz fordulás alapjoga megfogalmazásának tekintett. Ebből a rendelkezésből az állam számára az a kötelezettség keletkezik, hogy a jogviták elbírálására bírói utat biztosítson.^[2] Az eljárásban a bíróságnak a perbe vitt jogokat a függetlenség, pártatlanság és igazságosság követelményeinek figyelembevételével kell elbírálnia.^[3] Az igazságosság mibenlétét azonban az Alkotmány sem határozta meg.

Magyarország Alaptörvénye már a Nemzeti hitvallásban utal az eszmére, amikor kimondja: „Valljuk, hogy a polgárnak és az államnak közös célja a jó élet, a biztonság, a rend, az igazság, a szabadság kiteljesítése.” Az elv kibontásra azonban sem itt, sem pedig később nem kerül, maga a kifejezés sem fordul elő többet a szövegben, csupán az igazságszolgáltatás képében, az Állam fejezetben a bíróságok címen belül: „A bíróságok igazságszolgáltatási tevékenységet látnak el.”^[4]

De vajon egybeesik-e az igazságszolgáltatás és az igazság? Kant szerint a jog tartalma az igazságosság, vagyis az igazságos bírói döntés, ez képezi a jog lényegét.^[5] Sokak szerint azonban sajnos nem esik egybe, Moldova György fricskája szerint: „A bíróságok nem igazságot szolgáltatnak, hanem a legjobb esetben jogot.”

Ha tehát az Alaptörvény szövegéből indulunk ki az igazság keresése során, választ a sorokból nem olvashatunk ki, tovább kell kutakodnunk. Szerencsénkre, megannyi más alkotmányos szabályhoz hasonlóan, az Alkotmánybíróság már ezt a kérdéskört is értelmezte döntései során.

II. LÉTEZIK-E OBJEKTÍV IGAZSÁGHOZ VALÓ JOG?

1. Jobbiztonság és méltányosság

A kérdést a taláros testület legelső határozataiban a méltányosság, illetve a bírói mérlegelés oldaláról közelítette meg. A jogállamiság részét képező jog-

[2] 930/B/1994. AB határozat, ABH 1996, 502, 505.

[3] 35/1997. (VII. 1.) AB határozat, ABH 1997, 263, 272.; 35/2002. (VII. 19.) AB határozat, ABH 2002, 199, 212.; 279/B/1997. AB határozat.

[4] Magyarország Alaptörvénye, 25. cikk (1) bekezdés.

[5] Samu, 2003, 288.

biztonság és az igazságosság viszonyát az Alkotmánybíróság Magyarországon átfogóan először a 9/1992. (I. 30.) AB határozatban elemezte. Itt megállapította, hogy a jogbiztonság elve tág mérlegelési és döntési lehetőséget hagy nyitva a jogalkotó számára, hiszen a jogállamiság más elvek érvényesülését is megköveteli, s ezek a jogbiztonság követelményével ütközhetnek. Például az igazságosság egyedi esetekben való megvalósulását elősegítő méltányosság intézménye a jogbiztonsággal elvileg ellentétes. A jogbiztonság azonban mégsem szenved csorbát, mert a konkrét kivételek érvényesülési körét és feltételeit a jog előre tisztázza. Vonatkozik ez mind a méltányosság egyes jogintézményeire, mind az olyan fogalmakra, amelyek széles bírói mérlegelést tesznek lehetővé. Az anyagi igazságosság jogállami követelménye a jogállamiságot és jogbiztonságot szolgáló intézményeken és garanciákon belül maradvá válhat meg. Ugyanilyen értelemben fejtette ki a testület a 34/1992. (VI. 1.) AB határozatban azt, hogy a méltányosság kategóriája a törvényhozói és a bírói szabad mérlegelés körébe esik és általában véve nem vet fel alkotmányossági kérdéseket.^[6]

Az Alkotmánybíróság más esetekben – a büntetőjogi, illetve szabálysértési felelősséget megállapító normák vizsgálata során – ugyancsak arra az álláspontra helyezkedett, hogy nem jogosult a jogalkotói mérlegelés célszerűségi szempontú felülbírálatára és az egyes koncepciók értéktartalmának minősítésére, az ezért való politikai és jogpolitikai felelősséget a törvényhozó viseli. Az Alkotmánybíróság, a semlegesség talaján állva csupán azt látta vizsgálhatónak, hogy a szabályok megállapítására vonatkozó diszkreionális jogával összefüggésben a jogalkotó mérlegelési jogának gyakorlása során nem került-e ellentétbe az Alkotmány valamely rendelkezésével.^[7]

E körben érdemes kitérni Dr. Vörös Imre alkotmánybírók a 28/1991. (VI. 3.) AB határozathoz fűzött különvéleményére, melyben a méltányosság kapcsán kifejtette: a méltányosság nem jogcím, hanem a „*summum ius summa iniuria*” következményeinek korrigálására szolgáló jogalkalmazói eszköz. A méltányosság, mint jogcím a jogalkotás területén fogalmilag kizárt, még akkor is, ha az adott esetben a jogalkotói szándék az igazságosság szolgálatára (az igazságtalanul okozott sérelmek orvoslására) irányul. A méltányosság tehát a kártalanítási jogalkotásnak fogalmilag nem lehet a jogalapja. A méltányosság nem fogható fel olyan, a jogalkotó által konstituált jogcímnek, amely a károkozó kártalanítási kötelezettségével, illetve a jogosultnak a kártalanításra fennálló jogával bármiféle összefüggésben állna. A kártalanítás méltányosságból történő juttatása, illetve a kártalanítási kötelezettségnek csupán erkölcsi kötelezettségként tételezése tehát jogilag nem szakszerű, ezért az alkotmányossági vizsgálat szempontjából irreleváns. Mivel a méltányosság nem kártalanítási jogcím, és kifejezetten a jogalkalmazás, nem pedig a jogalkotás körébe tartozó kategória, fogalmilag nem áll kapcsolatban a kártalanítással, következésképpen nem befolyásolhatja: nem

[6] 800/B/1993. AB határozat; 1459/B/1992. AB határozat; 167/B/2000. AB határozat.

[7] 13/2002. (III. 20.) AB határozat, ABH 2002, 85, 93. és 71/2002. (XII. 17.) AB határozat, ABH 2002, 417, 429-430.; 351/B/2005. AB határozat.

csökkentheti és nem növelheti a törvényhozó szabadságát a kártalanítással kapcsolatos személyi és tárgyi különbségtétel tekintetében. Nincs ilyen kapcsolat akkor sem, ha az államnak eredetileg – mint az államosítások egy részében, és a mezőgazdaság kollektivizálása egészében – egyáltalán nem volt jogszabályban kilátásba helyezett kártalanítási kötelezettsége. Az említett körülményekből fakadóan ma a törvényhozás ezek tekintetében, a kártalanítás „erkölcsi kötelezettségét” felismerve, azt jogi kötelezettséggé avathatja, ez azonban már jogi kötelezettségvállalás, és a méltányosság jogalkalmazói kategóriájához nincs köze. A jogalkotó szabadságának határait ugyanis ekkor már nem a „méltányosság”, hanem kizárólag az Alkotmány jelöli ki.^[8]

2. Jogerő és jogbiztonság

A jogbiztonság az igazság nézőpontjából ugyanakkor nem csupán a méltányossággal vehető össze, hanem a jogerő intézményével is. Az elv mind a peres, mind a nemperes eljárásokban megköveteli, hogy a polgári eljárásokban az anyagi igazságosság ne minden határon túl, hanem csak egy mindenki által belátható határidőn belül érvényesüljön.^[9]

Az anyagi igazságosság és a jogbiztonság követelményét a jogerő intézménye hozza összhangba, méghozzá a jogbiztonság elsődlegessége alapján. A jogerő és az igazságosság között már az ókori rómaiak is ismerték az összefüggést, Ulpianus megfogalmazása szerint: „A jogerősen megítélt dolgot igazságként kell elfogadni.”^[10] A jogerő intézménye, alaki és anyagi jogerőként való pontos meghatározottsága a jogállamiság részeként alkotmányos követelmény. Az Alkotmánynak megfelelően biztosított jogorvoslati lehetőségek mellett beállott jogerő tiszteletben tartása a jogrend egészének biztonságát szolgálja. A jogerős határozatok megváltoztathatatlanságához és irányadó voltához alapvető alkotmányos érdek fűződik. A jogállamiság lényeges eleme, hogy a törvénynek egyértelműen meg kell határoznia, mikor támadható meg egy bírósági határozat rendes fellebbezési jogorvoslattal, illetve, hogy a jogerőssé vált határozat megtámadására milyen feltételek alapján van lehetőség, s hogy mikor következik be az az állapot, amikor a jogerős határozat már semmiféle jogorvoslattal nem támadható. A jogbiztonság megköveteli, hogy a jogerős határozat – az eldöntött kérdés személyi és tárgyi keretei között – irányadóvá váljék, mind az eljárásban résztvevőkre, mind a később eljáró bíróságra, illetőleg más hatóságokra. Ha a jogerő beálltához előírt feltételek teljesültek, akkor annak hatálya a határozat tartalmi helyességétől függetlenül beáll.^[11]

[8] 28/1991. (VI. 3.) AB határozat.

[9] 30/1994. (V. 20.) AB határozat.

[10] Földi – Hamza, 1996, 186.

[11] 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

A jogerővel szorosan összetartozó kérdés a perújítás alkotmánybíróági megítélése. A perújítás célja ugyanis pont az anyagi igazságosság követelményeit lényegesen sértő jogerős határozat megváltoztatása, általában az alapügy jogerős befejezése után felmerült bizonyítékok alapján. A perújítás tehát kizárólag ténykérdésre, és nem jogkérdésre vonatkozik. Egy jogegységi határozat ugyanakkor szükségképpen jogkérdést érint, éppen ezért, az Alkotmánybíróság álláspontja szerint nincs helye perújításnak egy utóbb hozott jogegységi határozatra való hivatkozással.^[12]

Az igazságosság alapján állapította meg a testület, hogy a törvényességi óvás jogintézménye ellentétes a jogállamhoz tartozó jobbiztonsággal és az annak érvényesülését szolgáló jogerő intézményével. Noha a jogintézményt ténylegesen jogorvoslati feladatkörben használták, nélkülözötte a jogorvoslatihoz való jog elemi alkotmányos garanciáit. E jogok sérelme nem igazolható azzal, hogy a korlátozás más alkotmányos jogok érvényesülése érdekében kikerülhetetlenül szükséges és a sérelem mértéke arányos lenne, sőt, ellenkezőleg: egy diszkrecionális jogosítvány eleve nem lehet kényszerítően szükséges módja akár a törvényesség, akár az anyagi igazságosság megvalósításának a jogállam stabilitást adó alapértékei kárára. A törvényesség vagy az anyagi igazságosság önkényes válogatás szerinti érvényesülése nem alkotmányos.^[13]

3. Igazságos büntetőjog

Bár az igazságosság iránti igény az egész jogrendszert áthatja, a legnagyobb kíváncságot irányába természetesen a büntetőjog területén mutatkozik, alapvető követelmény tehát ennek legalitása. Az Alkotmánybíróság álláspontja szerint alkotmányos jogállam a jogsértésekre csak jogállami módon reagálhat. A jogállam jogrendje senkitől sem tagadhatja meg a jogállami garanciákat, ezek ugyanis alapjogként mindenkit megilletnek. Jogállami értékrend alapján jogállami garanciák mellőzésével még igazságos követelés sem érvényesíthető. Az igazságosság és az erkölcsi indokoltság lehet ugyan motívuma a büntetendőségnek, a büntetést érdemlőségnek, de a büntethetőség jogalapjának alkotmányosnak kell lennie.^[14]

Az 1963 és 1989 között elkövetett egyes állam- és közrend elleni bűncselekmények miatt történt elítélések semmissé nyilvánításáról szóló 1992. évi XI. törvény alkotmányellenességének vizsgálatáról szóló 1459/B/1992. AB határozat visszautalt a testület korábbi döntéseire és leszögezte: önmagában nem alkotmányellenes az, hogy a törvényalkotó az ügyek viszonylag nagy számában,

[12] 858/D/2004 AB határozat.

[13] 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

[14] 11/1992. (III. 5.) AB határozat, hivatkozik rá: Stumpf, 2014, 262.; 1133/B/1998. AB határozat.

az elítélt javára, a büntetőeljárás rendkívüli jogorvoslati mellett, a semmissé nyilvánítási eljárás útján is lehetővé tette a jogerő áttörését. A 10/1992. (II. 25.) AB határozat megerősítette: a jogbiztonság elvéből főszabályként az következik, hogy lezárt jogviszonyokat sem jogszabállyal, sem jogszabály hatályon kívül helyezésével – származzék ez akár a jogalkotótól, akár az Alkotmánybíróságtól – nem lehet alkotmányosan megváltoztatni. Mindezek ellenére a jogerő tisztelete nem abszolút és áttörhetetlen eleme a jogbiztonságnak. A lezárt jogviszonyok érinthetetlenségének tilalma alól engedhető kivétel, ha a jogbiztonsággal konkuráló más alkotmányos elv elkerülhetetlenné teszi, és ezzel nem okoz céljához képest aránytalan sérelmet. Az alkotmányos büntetőjog alapelveivel összhangban ilyen kivétel a jogerősen lezárt büntetőeljárások felülvizsgálata az elítélt javára, ha az eljárás később alkotmányellenesnek bizonyult jogszabály alapján folyt.^[15]

4. Igazságos kártérítés, kárpótlás

Az Alkotmánybíróság nem jogalkotó szerv, nem vizsgálhatja a jogszabályok szükségességét, célszerűségét, de igazságosságát sem. Önmagában az anyagi igazság, az igazságosság érvényesülésére nem biztosít alanyi jogot az Alkotmány. A részleges és szubjektív igazságosság követelményével szemben az Alkotmány által biztosított joguralmi elv előbbre való. Az Alkotmánybíróság éppen ezért a személyi sérelemokozásokért megállapított kárpótlás igazságosságát, helyességét sem vizsgálta a 1/1995. (II. 8.) AB határozatban. Ehelyett annyit szögezett le, hogy tekintettel a visszamenőleges kárpótlás döntően *ex gratia* jellegére, az adott ügyben a törvény személyi hatálya tárgyában tágabb a törvényhozó alkotmányos mozgástere és szabadsága, mint a tulajdoni sérelemokozásokkal kapcsolatos kárpótlási törvényeknél volt. Egyedüli alkotmányos követelmény, hogy a kedvezményezett kör ismérvei észszerűek legyenek, azaz ne legyenek önkényesek és a szabadon meghatározott, objektív ismérveknek megfelelő kritériumok minden érintett személyre, bármely megkülönböztetés nélkül, egyaránt és egyformán vonatkozzanak. A személyi kárpótlás megvalósításának is legfontosabb alkotmányossági szempontja az egyenlő elbánás. A személyi károk jóvátételére is áll tehát az a megállapítás, hogy azt az osztó igazságosság jellemzi, és az egyenlő elbánás szempontjából az érintetteknek itt is alkotmányos joguk van arra, hogy a törvényi szabályozásnál egyenlőként kezeljék őket, és mindegyikük szempontjait hasonló figyelemmel és méltányossággal értékeljék.^[16]

Az igazságosságra történő hivatkozás az Alkotmánybíróság retorikájában megjelent a kárpótlási törvények alkotmányosságának vizsgálatakor is, ahol az osztó igazságosságot helyezte előtérbe. Álláspontja szerint a tulajdon helyreállítására, illetve a teljes kártérítésre vonatkozó igényeket a helyreállító igazsá-

[15] 10/1992. (II. 25.) AB határozat.

[16] 1/1995. (II. 8.) AB határozat.

gosság nevében, a kárigények jogalapjára hivatkozva, s individuális igényekben gondolkodva támasztják. A kárpótlási törvény alkotmányosságát azonban – a törvényből kibontható koncepciónak megfelelően – az osztó igazságosságra építve, a kárpótlás mértékének alkotmányosságát vizsgálva, s nemcsak a tulajdoni károsultak igényeit, hanem a konkuráló alkotmányos feladatokat is tekintve kell az Alkotmánybíróságnak elbírálnia. Az Alkotmánybíróság ezért nem önmagában, hanem a rendszerváltás összefüggésébe helyezve vizsgálta a kárpótlási törvényt. Az átalakulás egészébe illesztés lehetővé teszi, hogy a törvényhozó az egyes tulajdoni sérelmek eredeti jogi természetét figyelmen kívül hagyja („nováció”). A kárpótlás nem eredeti igények szerint történik, hanem az új helyzet feladatai és lehetőségei közé illesztve, figyelembe véve az átalakulás terheinek elosztását is. Az Alkotmánybíróság szerint az adott történelmi helyzetben alkotmányosan megteheti a törvényhozó, hogy az egyedi kiegyenlítés helyett az átalakulás egészét tekintő osztó igazságosság alapján rendezze a volt tulajdonosok kárpótlását. Ez a megfontolás nemcsak a részleges kárpótlást teszi megengedhetővé, hanem azt is, hogy a kárpótlási törvényhozás az eredeti jogcímeiktől teljesen függetleníse a kárpótlást.^[17]

5. A tisztességes (igazságos) eljárás

A fentiek esszenciáját az Alkotmánybíróság már korán leszűrte, a több szempontból is alapügynek tekinthető 9/1992. (I. 30.) AB határozat a mai napig iránymutatásul szolgál magának a testületnek is. Az Alkotmánybíróság itt meghatározott álláspontja szerint az anyagi igazság érvényesülésére az Alkotmány éppúgy nem biztosít (nem biztosíthat) alanyi jogot, mint ahogy arra sem, hogy egyetlen bírósági ítélet se legyen törvénytört. Ezek a jogállam céljai és feladatai, amelyek megvalósulása érdekében megfelelő, elsősorban eljárási garanciákat nyújtó intézményeket kell létrehozni, és az érintett alanyi jogokat garantálni. Az Alkotmány tehát az anyagi igazság érvényre juttatásához szükséges és az esetek többségében alkalmas eljárásra ad jogot. Az Alkotmányban deklarált tisztességes eljáráshoz való jog bírósági eljáráshoz biztosít alanyi jogot, s nem azt garantálja, hogy annak eredménye minden esetben helyes lesz. Az igazságos és törvényes bírósági döntés érdekében azonban további eljárási garanciát tartalmaz az Alkotmány: alkotmányos jogot a jogorvoslathoz. Ha egy, az anyagi igazságosság érvényesítésére vagy a törvényben való tévedés kiküszöbölésére szolgáló jogintézmény a rendes és rendkívüli jogorvoslatok feltételeihez hasonlíthatóan pontos eljárási garanciák nélkül működik, akkor a jogbiztonság sérelmet szenved.^[18]

[17] 15/1993. (III. 12.) AB határozat; 846/B/2000. AB határozat.

[18] 9/1992. (I. 30.) AB határozat.

III. ZÁRSZÓ

Az Alkotmánybíróság működése során folyamatosan irányadónak tekintette a jogállamiság, a jobbiztonság és az eljárási garanciák összefüggéseire vonatkozó korábbi megállapításait. Az Alkotmány valóban nem azt garantálja, hogy a bírói eljárás eredménye minden esetben helyes lesz, de azt garantálja, hogy ne szülessen olyan törvényi szabály, amely ezt eleve kizárja.^[19]

Ezen alkotmányos követelmény egybecseng Gustav Radbruch híres gondolataival: „Lehetnek törvények, amelyek oly mértékben igazságtalanok és társadalmilag annyira kártékonyak, hogy tagadni kell érvényességüket, sőt, jogi jellegüket is.” A jog az igazságosság akarása, éppen ezért, ha ezt a törvények tudatosan elvetik (példának okáért tagadják az emberi jogokat), akkor e törvények nem érvényesek, és a nép nem tartozik engedelmisséggel irányukba. Ebben az esetben pedig „a jogászoknak is venni kell a bátorságot, hogy kétségbe vonják azok jogi jellegét”.^[20]

Hasonlóképpen vélekedik Rawls is, aki szerint az igazság és az igazságosság nem tűr megalkuvást. Az igazságtalanságba csak akkor lehet beletörődni, ha azt még nagyobb igazságtalanság elkerülése teszi szükségessé.^[21]

Láthatjuk, hogy az igazságosság lényegének alkotmányjogi megfogalmazása nem egyszerű, már-már elérhetetlen feladat. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy ne próbáljuk meg megragadni a lényegét és alapelveként állítani a jogalkotás és a jogalkalmazás számára. Giorgio Pressburger szavaival élve: „Nem lehet nem szeretni az igazságot. És az igazság maga a szépség.” Szeressük tehát az elvet, de legalábbis higgyünk benne, törekedjünk rá!

IRODALOM

- Bibó István (2011): Kényszer, jog, szabadság. In: Debreczeni József (szerk.): *Bibó-breviárium. Szemelvények Bibó István műveiből*. Alexandra Kiadó, Pécs.
- Földi András – Hamza Gábor (1996): *A római jog története és intézményei*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Samu Mihály (2003): *Általános jogpolitika. A jog depolitizálása*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Stumpf István (2014): *Erős állam, alkotmányos korlátok*. Századvég Kiadó, Budapest.

[19] ABH 1998, 77.; 549/B/1999. AB határozat.

[20] Samu, 2003, 290.

[21] Rawls, 1997, 21–22.

JOGFORRÁSOK

- 1/1995. (II. 8.) AB határozat.
- 10/1992. (II. 25.) AB határozat.
- 11/1992. (III. 5.) AB határozat.
- 1133/B/1998. AB határozat.
- 13/2002. (III. 20.) AB határozat.
- 1459/B/1992. AB határozat.
- 15/1993. (III. 12.) AB határozat.
- 167/B/2000. AB határozat.
- 279/B/1997. AB határozat.
- 28/1991. (VI. 3.) AB határozat.
- 30/1994. (V. 20.) AB határozat.
- 35/1997. (VII. 1.) AB határozat.
- 35/2002. (VII. 19.) AB határozat.
- 351/B/2005. AB határozat.
- 549/B/1999. AB határozat.
- 62/2006. (XI. 23.) AB határozat.
- 71/2002. (XII. 17.) AB határozat.
- 800/B/1993. AB határozat.
- 846/B/2000. AB határozat.
- 858/D/2004 AB határozat.
- 9/1992. (I. 30.) AB határozat.
- 930/B/1994. AB határozat.

•
Kukorelli István